

Magyar történelem és földrajz tankönyvek Balkán-képe

Milyen Balkán-képet közvetítenek tankönyveink? Vannak-e előítéletek, sztereotípiák bennük, amelyek a múlt történéseiből vagy esetleg a jelen konfliktusaiból fakadnak? Ösztönzik-e a tankönyvekben szereplő szövegek, képek, térképek a tanulókat arra, hogy megértsék az itt élő népek életét, vallási-társadalmi szokásait?

Magyarország életében a balkáni kapcsolatok a történelem folyamán változó intenzitással ugyan, de mindig fontos szerepet játszottak. Jelentőségük különösen az 1990-es években értékelődött föl, ugyanis hazánk európai uniós csatlakozása megváltoztatta Magyarországnak a balkáni államokhoz való viszonyát. Az Európai Unióhoz való csatlakozás hangsúlyossá tette a Balkánnak mint inter-regionális dimenzióknak a jelentőségét. Manapság annak vagyunk szemtanúi, hogy az Európai Uniónak egy új alrendszere alakulhat ki a térségben, amely összekötő kapcsolatot jelent Közép-Európa és a Mediterráneum között. E ténynek mind Magyarország, mind pedig a Balkán térség számára számottevő társadalmi, gazdasági és kulturális jelentősége van.

Magyarország számára a térség különös fontossággal bír. Mindenekelőtt azért mert, történelmünk számos ponton érintkezett, összefonódott, konfrontálódott a balkáni térséggel, az itt élő népekkel, úgy is fogalmazhatunk tehát, hogy a Balkán múltunk egy szelete, a magyarság történelmének egyik színtere. Ugyanakkor az I. világháború után, a trianoni békediktátum következtében e terület a korábbi határainkon kívül rekedt magyarság jelenlegi élettere, nagy létszámú magyar etnikumú népesség otthona, ezért jövőbeli regionális kapcsolatrendszerünk egyik meghatározó eleme.

Joggal merül fel tehát a kérdés, hogy vajon a magyar történelem és földrajztankönyvek milyen jelentőséget tulajdonítanak a térségnek, felismerik-e a fontosságát, mekkora figyelmet szentelnek e multiet-

nikus, multikulturális régióknak? Van-e utalás arra, hogy a múltunk sok ponton közös volt, és hogy a jelenünk és jövőnk is egyre több kapcsolódási ponton érintkezik?

A vizsgálatba három földrajzkönyvet (7., 9. és 10. osztály) és két történelemkönyvet (11., 12. osztály) vontunk be. (1) Igyekezünk olyan tankönyveket választani, amelyeket a tanulók legszélesebb körei használnak, így következtetéseinkben megnyugtató módon mutathatjuk be, hogy a magyar közoktatásból kikerülő fiatalok földrajz- és történelem tanulmányaik során milyen ismereteket szerezhetnek a Balkánról.

Mind a történelem, mind a földrajz tankönyvek elemzését azonos módszerrel és eszköztárral (munkatáblázatokkal) végeztük el. Mindenekelőtt vizsgáltuk a történelemtankönyvek terjedelmét. Arra voltunk kíváncsiak, hogy a Balkán témája mekkora terjedelemben szerepel a tankönyvek összes terjedelméhez képest. A terjedelemszámításból következtetéseket tudunk levonni a téma fontosságát, hangsúlyosságát illetően.

A következő szempontunk a különböző szövegfajták vizsgálata volt. (munkatábla T2, F2). A tankönyvi szövegeken belül megkülönböztettünk szerzői szövegeket, az úgynevezett alapszöveget, illetve didaktikai apparátust, amelyen belül vizsgáltuk a képeket, térképeket, forrásszövegeket, illetve táblázatokat. A tankönyvek első átlapozása után az volt a hipotézisünk, hogy a történelem tankönyvek szerzői az alapszövegben kevés teret szentelnek a Balkánnal kapcsolatos ismeretek tárgyalásának, viszont az illusztrációban rejlő di-

daktikai lehetőségeket maximálisan kihasználják, a földrajz tankönyvekben viszonylag a Balkán prezentációja viszonylag kiegyensúlyozott mind a szerzői szövegben, mind a didaktikai apparátusban.

Harmadik munkatáblázatunk a tankönyvi szövegek megjelenítésének módját, azaz a tartalmak tankönyvi prezentációját vette górcső alá. Arra kerestünk adatokat, hogy a tankönyvszerzők a vizsgált témát mennyire önálló tankönyvi egységben prezentálják: külön leckében vagy csak alcímben megemlíti, kisbetűs vagy nagybetűs bekezdésben tárgyalják-e a témát. Azt feltételeztük, hogy amennyiben a téma kifejtése egy különálló tankönyvi egységben (leckében vagy annak egy részében) történik, a téma kibontása kevésbé fragmentált, összefüggéstelen.

Végül negyedik vizsgálati szempontként feltártuk a vizsgált tankönyvek tematikus súlypontjait, illetve azok tárgyalásának mélységét. Az elemzés kezdetén átolvastuk a földrajz és a történelemtankönyveket, majd összevetjük a jelenleg érvényben lévő tantervekkel (nemzeti alaptanterv, kerettanterv), továbbá tekintettel voltunk mind a földrajztudománynak, mind a pedig a történettudománynak a Balkán-témával kapcsolatos legújabb hazai és nemzetközi kutatási eredményeire. Végezetül (különösen a 8. tematikus súlypont megfogalmazásakor: Magyarország és a Balkán) támaszkodtunk a Balkán szomszédságában megélt közös állampolgári tapasztalatainkra is, hiszen Pécssett élve, mindössze 50 kilométerre a horvát országhatártól, kutatói kérdéseinket a közös múltból fakadó saját történeti identitásunk, a szomszédainkkal közös történelmi múltunk, illetve a jelen és a közelmúlt politikai eseményeinek átéléséből fakadó élettapasztalatok, mindennapi életrézkések is orientálták. Mindezeket előre

bocsátva, és a fentiek alapján a következő tematikus súlypontokat (vizsgálati kategóriákat) állítottunk fel:

- a Balkán mint történeti-földrajzi tér;
- a Balkán félsziget természeti adottságai;
- geostratégiai pozíciók: a Balkán és Európa;
- a Balkán gazdasági viszonyai;
- a Balkán mint politikum;
- a Balkán etnikai viszonyai és társadalma;
- a Balkán vallási-kulturális viszonyai;
- Magyarországon és a Balkán.

A tantervi háttér és az elemzett tankönyvek

Történelem tantervek és tankönyvek

A történelem tanítása Magyarországon – igazodva az iskolaszervezeti sajátosságokhoz – két ciklusban történik: az általános iskola felső tagozatán (5–8. osztály) és a középiskolában (9–12. osztály). E szisztéma szerint a történelmi tananyag tárgyalására kétszer kerül sor, mégpedig úgy, hogy alsóbb szinten a tanítás inkább a múltat élményszerűen megjelenítő történetek tanításán, viszonylag

Az általános iskolai tankönyvtől eltérően itt más struktúrában szerepel a Balkán, a tankönyv nem is rögzíti az egy régióba sorolás kritériumait, így kérdésként merülhet fel a diákokban, hogy Görögország azon pillanattól, hogy az Unió része lett, már nem is kapcsolódik a Balkán-regióhoz? Vajon megszakított-e minden kapcsolatot a még „ott ragadt” államokkal, vagy sem.

kevés tényanyag elsajátításán és egyszerűbb összefüggések megértésén alapul, míg gimnáziumban és szakközépiskolában az általános iskolában tanult ismeretek elmélyítésére kerül sor, és nagyobb hangsúlyt kap a történelmi megismerést szolgáló készségek és képességek fejlesztése.

A tantervek kb. fele-fele arányban írják elő a nemzeti és az egyetemes történelmi témák tárgyalását. A tankönyvekben megjelenő egyetemes történelmi témák zöme Európa, azon belül is főleg Nyugat- és Közép-Európa történetéhez kapcsolódik. A Balkán története a tantervekben és az általános érettségi vizsgakövetelményekben elsősorban nagyobb témákba ágyazva jelenik meg (például a kelet-közép-európai

régió, vagy nagy nemzetközi konfliktusok története) és csak nagyon kis mértékben szerepel önálló témakörként. Ennek megfelelően a Balkánnal kapcsolatosan elsajátítandó tényanyag is meglehetősen kevés. A balkáni régió mint történeti és kulturális egység sajátos fejlődésének önálló bemutatását a tanterv nem írja elő.

Földrajz tantervek és tankönyvek

Az elemzett földrajztankönyvek a kerettanterv követelményeinek megfelelően egymásra épülnek, a lineokoncentrikus tanterv sajátosságait szem előtt tartva. A földrajz tantárgy a ma emberét, társadalmát és környezetét állítja a középpontba, tananyagát oknyomozó és problémákra koncentráló módon dolgozza fel. Tananyagtartalma komplex és több szempontból is szemléletformáló. Egyik célja, hogy ráébressze a tanulókat a földrajzi ismeretek fontos szerepére napjaink környezeti jelenségeinek, folyamatainak megértésében, kifejlessze bennük az aktív részvétel készségét közösségük, lakóhelyük, országuk, régiójuk és a világ problémáinak megoldásában. A földrajzoktatás célja továbbá, hogy a történeti-földrajzi szemléletmód kialakításával felismertesse a földrajzi helyzet összetevőinek változó megítélését. Ez utóbbi cél kapcsán elvárható, hogy a földrajz tankönyvek egy-egy régió történeti, politikai és kulturális dimenzióira is kitekintsenek.

A vizsgálatba a 7. osztályos általános iskolai, valamint 9. és 10. osztályos középiskolai földrajz tankönyveket vontunk be. (2) A tantervi követelményeknek megfelelően az általános iskolai tankönyv, Európa országainak természet- és társadalomföldrajza témakörön belül foglalkozik a Balkán félsziget országaival, azok társadalmi és gazdasági jellemzőivel. A tananyag feldolgozása elsősorban regionális földrajzi megközelítésű. A hatályos kerettanterv lehetővé teszi a középiskolai szaktanároknak, hogy az érettségi követelményekhez igazodva részletesebben foglalkozzanak néhány, a világgazdaságban sajátos szerepet betöltő régió elemzésével. Így emelhetik be helyi tantervükbe például a balkáni

régió ismertetését. Ebből következően a középiskolai 10. osztályos, választható tankönyvet is elemeztük, különösen az érettségi követelményekben megjelenő elvárások miatt.

Terjedelem és szövegfajták szerinti elemzés

Történelem tankönyvek

Az általunk vizsgált tankönyvekben a Balkán témakör terjedelme a tantervi háttérnek megfelelően viszonylag szűkre szabott. A 11. osztályos tankönyvben a Balkánról szóló szövegek és illusztrációk az összterjedelemnek mindössze a 2 százalékát teszik ki. Ha csupán az egyetemes történelmet tekintjük, ez az arány akkor sem éri el a 4 százalékot. A 12. osztályos tankönyvben a számok valamivel kedvezőbb alakulnak: a Balkán-téma az összes terjedelem majd 4%-a, míg az egyetemes történelmi részek több mint 6,5 százaléka foglalkozik a Balkánnal. Az arányok megnövekedése annak tulajdonítható, hogy a Balkán története a 20. században szorosabban összefonódott a fejlettebb európai régiók történetével, mint a korábbi időkben.

A Balkánra vonatkozó tankönyvi főszöveg egyik tankönyvben sem jelenik meg külön leckében. A 11. osztályos tankönyv több mint kétharmad arányban alcímekben tárgyalja a témát, a fennmaradó hányadban pedig külön bekezdésekben találkozunk a Balkán történetével. A 12. osztályos tankönyv már csak az esetek egy harmadában foglalkozik önálló alcímekben a régió történetével. Inkább az a jellemző, hogy csupán egyes bekezdéseket szentelnek a balkáni eseményeknek. Fontos továbbá megemlíteni, hogy ebben a tankönyvben a témával kapcsolatos szövegek egy ötöde külön bekezdést sem alkot, hanem csupán elszórtan, egy-egy mondatban vagy félmondatban kerül megfogalmazásra. Ha megvizsgáljuk a főszöveg összes terjedelmét és azt, hogy mindez hány darabra osztva jelenik meg, arra a megállapításra juthatunk, hogy a Balkán témáját rendkívül töredezetten, elszórtan tárgyalja mind a két tankönyv.

Mindkét elemzett tankönyvre igaz, hogy a főszöveg és a didaktikai apparátus aránya kb. 50–50 százalék körül mozog. A didaktikai apparátus viszonylag magas aránya és változatossága az új típusú érettségi követelményeivel, a kompetencia-központúsággal magyarázható. A didaktikai apparátus egyes típusairól a következők mondhatók el: a képek mindkét könyvben megfelelő méretűek, így jól értelmezhetők, ugyanakkor funkciójukat tekintve főleg illusztrálók, tehát mélyebb gondolkodásra nem serkentik a diákokat. A térképek minden esetben leegyszerűsített változatban jelennek meg, csak az éppen tárgyalt viszonyokat, eseményeket és folyamatokat ábrázolják, így rendkívül alkalmasak az olvasottak megértésére és rendszerezésére. A szöveges források funkciója leginkább illusztráló, viszont némely esetben erősen gondolkodásra motiválja a diákokat, amennyiben a főszöveghez képest egy másik perspektívából mutat be egy adott eseményt. A táblázatok, bár számuk sokkal kisebb, a térképekhez hasonlóan jól segítik a tanultak megértését, ugyanakkor további gondolkodásra is ösztönöznek, mivel nagyon részletesen és több szempontból mutatnak be a Balkánon fennállt, vagy fennálló állapotokat. Összességében tehát a didaktikai apparátus kiegészíti, és részben elmélyíti a tankönyvi szövegben közvetített tudásanyagot, valamint sokszor motiváló hatású.

Földrajz tankönyvek

A Nemzeti Tankönyvkiadó gondozásában megjelent, 7. osztályosok számára készült a „Kontinensek földrajza” című tankönyv 6. fejezetében tárgyalja Európa földrajzát. A tankönyv a Balkán-félsziget országai cím alatt a vizsgált területet körülbelül nyolc oldalon keresztül elemzi. Ez az egész tankönyv 3,2 százalékát teszi ki. Hat színes kép illusztrálja és támasztja alá a közölt ismeretanyagot. A képek elhelyezése adekvát, terjedelmük dicséretre méltó (1 kép átlagos nagysága 87,2cm²), némelyik szinte fél oldalt is elfoglal. Az általuk közölt információ nagyban hozzájárul a diákokban kialakuló Balkán-képhez, a ter-

mészeti látványosságok és az építészeti sajátosságok bővítik a félszigetről alkotott képet. Az ábrák közül három kínálkozik kiemelésre, ezek bővítik a tanulók ismereteit és árnyalják a Balkán-képet. A leckében előforduló egyetlen táblázat Jugoszlávia utódállamait mutatja be a terület, népesség, népsűrűség és államforma szempontjából. Egy térkép van, amely a délszláv államokkal foglalkozva a nemzetiségi kérdést tárgyalja. A térkép a célcsoport életkori sajátosságait figyelembe véve különböző színekkel ábrázolja az egyes népcsoportok által lakott területeket az országhatárokkal egybevetve. A térkép, táblázat és az ábrák nagysága is megfelelő. Elmondható, hogy a főszöveg és a didaktikai apparátus aránya kiegyenlített a tanulók életkori sajátosságai és a tantervi kompetencia követelményeinek megfelelően.

A gimnáziumok 9. évfolyama számára készült „Általános természetföldrajz” tankönyv jellegénél fogva döntően a Föld egészére vonatkozó általános természeti ismereteket tartalmazza. A régiók, nagytájak – így a Balkán vagy Dél-Kelet-Európa – csak abban az esetben kerülnek említésre, ha valamelyik földfelszíni folyamatra, természeti jelenségre az ottani tájak adhatnak példát. A tankönyv a kontinensek földrajzával külön fejezetben foglalkozik, ez a könyv utolsó fejezete, és ebben a Balkán-régió csak említésszerűen fordul elő, 0,14 oldalon elbújva. A Balkán-félsziget hegyvonulatait jellemzi a hegységrendszerek közé illesztve. Ezen szöveges említésen kívül egyetlen kép, ábra vagy térkép sem található a területtel kapcsolatosan. A tankönyvben a témáról elsősorban előforduló ismeretanyag kevésbé járul hozzá a Balkán mint természeti tájról szerzett ismeretek elmélyítéséhez.

A gimnáziumok 10. évfolyama számára készített „Regionális földrajz” tankönyv a világgazdaság kérdéseinek tárgyalása mellett a gazdasági élet átalakulásának és napjaink globális problémáinak elemzésére is vállalkozik. A szaktudomány által a Balkán térséghez sorolt országok közül a szerző Görögországot az Európai Unió témakörnél tárgyalja. Románia, az egykori dél-

szláv utódállamok, Bulgária és Albánia Dél-Kelet-Európa részeként jelennek meg, és ezen országokat a szerző a valamikori szocialista múlt hagyatékeként elemzi. Törökország pedig Európa és Ázsia közé beékelődve, mint a térségtől, annak történetétől, fejlődésétől független ország kerül bemutatásra.

Az általános iskolai tankönyvtől eltérően itt más struktúrában szerepel a Balkán, a tankönyv nem is rögzíti az egy régióba sorolás kritériumait, így kérdésként merülhet fel a diákokban, hogy Görögország azon pillanattól, hogy az Unió része lett, már nem is kapcsolódik a Balkán-régióhoz? Vajon megszakított-e minden kapcsolatot a még „ott ragadt” államokkal, vagy sem. Törökországgal kapcsolatosan is nehéz eligazodni, hogy Európa és Ázsia között melyik régióhoz is sorolható.

A felsorolt államokról hozott információk a tankönyv nettó terjedelmének 15,4 százalékát teszik ki, de ahogy utaltunk rá, az ismeretek elsősorban jelennek meg. A magas terjedelmi arány önmagában örvendetes tény, igaz, az érettségi követelményeket és a kerettantervben előírt témákat figyelembe véve ezt az adatot harmadolni kell, hiszen nem ez az egyedüli tankönyv a 10. évfolyamon. Szerencsétlen módon egyetlen fénykép sem segíti elő a diákokban a Balkán-kép formálását, árnyalását. Ugyanakkor két ábra és hét térkép színesíti a megértést. A régió országainak gazdasági teljesítménye az EU-val való összehasonlításban, került be a tananyagba. Az utódállamok területe, népessége, gazdasági mutatói, fontosabb népcsoportjai jól áttekinthetők a táblázat segítségével. A harmadik, egyben utolsó ábra területünkön Bulgária észak-déli profilját mutatja be természetföldrajzi adatokkal kiegészítve. A térképekben gazdag tankönyv a régióra vonatkozó térképeket is használ, összesítve 5,7 oldalon. Ez az arány már előrevetíti, hogy a térképek igen nagyok, helyenként egy egész tankönyvi oldalt is kitesznek. Érdemes említést tenni arról a tematikus térképről, amely az erdélyi magyar lakosság arányát mutatja be az 1992-es népszámlálás adatait alapul véve.

A didaktikai apparátus viszonylag magas aránya és változatossága a földrajz tárgy sajátosságaival és az új típusú érettségi követelményeivel magyarázható. A didaktikai apparátus alkalmazott típusairól elmondható, hogy megfelelő méretűek, jól értelmezhetők, a térség változó, társadalmi – politikai helyzete (különösen a délszláv térség) miatt ugyanakkor frissítésre szorulnak. Az ábrák, táblázatok, térképek tanári irányítás nélkül mélyebb összefüggések felfedezésére nem ösztönzik a diákokat.

Tematikus elemzés

Történelem tankönyvek

A korábbiakban megfigyelhettük, hogy a Balkán tárgyalását mindkét történelem tankönyv rendkívül töredezetten valósítja meg. Az egyes témák legfeljebb külön alcímként jelentkeznek, de még ennél is jellemzőbb, hogy még kisebb egységekbe, bekezdésekbe, sőt csupán egy-egy mondatban.

A 11. osztályos tankönyv három témával kapcsolatban (orosz terjeszkedés a 18. században, *Mohamed Ali* modernizációs kísérlete és a krími háború) csak közvetve és csak érintőlegesen szól a Balkánról. A többi esetben is csak szélesebb témakörökbe ágyazva (forradalmi hullám az 1820-as években, szövetségi politika a 19. század végén és a 20. század elején, nagyhatalmi ellentétek kiéleződése az I. világháború előtt) olvashatunk a Balkán történetéről. A tankönyv a balkáni államok létrejötténél és egymás közötti ellentéteinél csak a legszükségesebb tények közlésére szorítkozik, amelyek ismerete nélkül érthetetlen volna a nemzetközi politika alakulása. Ebben a könyvben a Balkánról szóló alig több mint öt oldalnyi szöveg 16 féle szövegfajtaban jelenik meg.

A 12. osztályos tankönyvben még ennél is többször, 34 alkalommal olvashatunk a balkáni történelemről – legtöbbször csupán néhány soros szövegeket. A téma egyfelől nagy nemzetközi konfliktusokkal (I. és II. világháború és az azokat követő békek) és azok következményeivel (területi változások, népmozgások) összefüggésben kerül elő. Más esetekben többnyire bi-

zonyos nagyobb európai régiók („Köztes-Európa”, szocialista tömb országai, Európai Unió) részeként kapunk információkat a félszigeten történekről. Csupán két esetben nyerhetünk mélyebb betekintést egyes balkáni államok történetébe: Görögország 1945 utáni sorsát és a délszláv válságot részletesebben is bemutatja a tankönyv.

A Balkán mint történeti földrajzi tér, természeti adottságok, gazdasági viszonyok

Az első vizsgált tematikus súlypont a Balkán mint történeti földrajzi tér. A tankönyvekben a Balkán tárgyalásakor összességében a következő államok szerepeltek: Oszmán Birodalom, Törökország, Bulgária, Románia, Szerbia, Horvátország, Szlovénia, Bosznia-Hercegovina, Jugoszlávia, Albánia, Macedónia és Görögország. A könyvek azonban semmivel sem indokolják, hogy miért éppen ezt a területi egységet nevezzük Balkánnak, és arra sem térnek ki, hogy mitől alkot ez egységet. Ráadásul az előbb említett államok soha sem jelennek meg ugyanabban a tematikus egységben egyszerre – tehát az előbb felvázolt földrajzi tér csak a mintegy 60 szétszórt szövegegség egyszerre történő elolvasásakor definiálódik, így a tankönyvkutatón kívül gyakorlatilag senki, sem a tanár, sem a diák nem szembesül vele. Itt is igaz, hogy a könyvek a Balkánt nagyobb történeti földrajzi összefüggésekbe ágyazva tárgyalják (például az Oszmán Birodalmon vagy „Köztes-Európán” belül). Itt némi indoklást is találunk arra, hogy miért tartozik ez a terület is a tágabban megfogalmazott régióhoz.

A természeti adottságokkal kapcsolatos információk teljességgel hiányoznak mindkét tankönyvből. Még ott sem találunk utalást erre, ahol különben a tárgyal-

események megértéséhez szinte elengedhetetlen a földrajzi viszonyok ismerete (mint például a Hitler elleni partizánháborúnál). Ez a súlyos deficit talán azzal magyarázható, hogy a tankönyvírók úgy vélik, az ide vonatkozó természeti földrajzi ismereteket a diákok már az általános- és középiskolai földrajzórakon elsajátíthatták, így nem kell külön kitérniük rá.

A Balkán gazdaságával kapcsolatos szövegek csak elszórtan olvashatók, és mélyebb elemzésről egy esetben sem beszélhetünk – a szerzők inkább néhány alapvető tény közlésére szorítkoznak. A 11. osztályos tankönyvben mindössze egy rövid utalással találkozunk, amely a Balkán „lassú gazdasági fejlődésére” utal a 19.

Jellemző tehát a tipikusan nagyhatalmi látószög, azaz annak a történelmi szemléletnek az érvényesülése a történelmi események tárgyalásánál, hogy a balkáni kis népek hazája az európai nagyhatalmak számára fontos gazdasági, politikai, katonai események színtere, az európai nagyhatalmi befolyás tárgya, a térségnek azonban saját története szinte nincs.

század második felében. A 12. osztályos tankönyvben először a két világháború közötti korszak Jugoszláviájának gazdasági nehézségeiről és az erősödő német befolyásról esik szó. Majd az 1945 utáni Jugoszlávia gazdasági fejlődésének kétarcúságát (szocialista és kapitalista vonások), végül az 1980-

as évektől beköszöntő romló gazdasági helyzetet mutatják be a szerzők.

A Balkán geostratégiai pozíciója – a Balkán és Európa

A Balkán geostratégiai pozíciója, valamint a Balkán és Európa tematikus súlypontok nagy teret kapnak mindkét tankönyvben. Mondhatni ez az a téma, amelyre a legnagyobb hangsúlyt fektetik a szerzők. Tömören ugyan, de eléggé lényegretörően szólnak a Balkán geostratégiai jelentőségéről, valamint az Oszmán Birodalom meggyengülésével kapcsolatosan felmerülő stratégiai kérdésekről. (3) Emellett részletesen és differenciáltan rajzolódna ki a Balkánhoz fűződő különböző nagyhatalmi érdekek (oroszl, angol, osztrák, olasz és német) és a nagyhatalmi beavatkozások a bal-

káni ügyekbe (például a berlini kongresszus 1878-ban, a NATO-bombázás a délszláv konfliktusokban stb.). (4)

A Balkán mint politikum

A másik (a többi témához képest) nagyon részletesen elemzett téma a Balkán mint politikum. Itt ama tekintetben is széles a paletta, hogy milyen további súlypontokat találunk a témán belül. Előtérben a nemzeti ébredés, a nemzeti mozgalmak, a nemzeti függetlenség és a balkáni nemzetek egymás közötti ellentétei állnak – ez utóbbi szinte minden alkalommal visszatér, egyfajta fő összekötő motívumként jelentkezik. Ezekről mindig tömören, de sokszor olvashatunk. Ugyanakkor a balkáni államok együttműködése (például Jugoszlávia, kisantant, stb.), valamint az egyes országok belpolitikája csak ritkán és mélyebb magyarázatok nélkül jelenik meg. Szembeszökő viszont, hogy a politika tekintetében is a legdifferenciáltabb képet a könyvek arról nyújtják, hogy a balkáni népek mikor, miért és milyen módon kerültek szembe a különböző európai nagyhatalmakkal, és hogy ennek milyen következményei lettek. Jellemző tehát a tipikusan nagyhatalmi látószög, azaz annak a történelmi szemléletnek az érvényesülése a történelmi események tárgyalásánál, hogy a balkáni kis népek hazája az európai nagyhatalmak számára fontos gazdasági, politikai, katonai események színtere, az európai nagyhatalmi befolyás tárgya, a térségnek azonban saját története szinte nincs.

Etnikai viszonyok és társadalom

Ami a Balkánon fennálló etnikai viszonyokat és a társadalmat illeti, a következő megállapításokat tehetjük: a főszöveg többször tesz említést arról, hogy a régióban és a régió egyes államain belül is nagyon kevert etnikumú társadalommal találkozhatunk, amely sokszor vált a történelem folyamán és válik ma is konfliktusok forrásává. Ezek azonban túlságosan általános megfogalmazások. A didaktikai apparátusban felvonultatott etnikai térképek, táblázatok viszont nagyon pontos és alapos, több szempontból bemutatott is-

meretanyagot közvetítenek, ami alapján a diákok nagyon részletes háttérismereteket szerezhetnek a Balkán nemzetiségi viszonyairól, és így a főszövegben tett általános kijelentések megfoghatóvá, érthetővé válhatnak a tanulók számára. A társadalomról ugyanakkor elenyésző információ közölnek a tankönyvek. A 12. osztályos könyv egyáltalán nem foglalkozik ezzel az aspektussal, míg a 11. osztály számára íródott tankönyv is megelégszik egy mindössze ötsoros kisbetűsen szedett bekezdéssel.

Vallási, kulturális viszonyok

Úgy véljük, a Balkánon fennálló viszonyokat a vallási és ezzel erősen összefonódó kulturális sajátságok ismerete nélkül nem lehet megérteni. A tankönyvek vizsgálatánál mégis azt tapasztaltuk, hogy ez a megközelítés mind a főszövegben, mind a didaktikai apparátusban teljesen elsikkadt. Ezt a súlyos hiányosságot véleményünk szerint nem legitimálhatja az sem, hogy a korábbi évfolyamok tananyagában ténylegesen megjelennek erre vonatkozó ismeretek. Különösen igaz ez, ha figyelembe vesszük, hogy a Nemzeti Alaptanterv egyik hangsúlyos tartalmi és fejlesztési követelménye a multikulturális szemlélet jegyében más népek, kultúrák, szokások megismertetése a tanulókkal.

Magyarország és a Balkán

Az utolsó tartalmi súlypontunk a Magyarország és a Balkán címet viseli. A 11. osztályos tankönyvben ez a téma elsősorban közvetve jelentkezik a Kárpát-medence román, szerb és horvát nemzetiségi mozgalmával kapcsolatban. Kivételt ez alól *Kossuth Lajos* dunai konföderációval kapcsolatos tervének ismertetése képez. Magyarország és a Balkán kapcsolata a 12. osztályos tankönyvben sem jelenik meg. Inkább azt mondhatnánk, hogy Magyarország és az egyes balkáni államok kapcsolatáról olvashatunk több helyen: ilyenek témák az I. világháború, a trianoni békeszerződés, a kisantant vagy a revízió és a különböző államok részvétele a II. világháborúban. Fontos még, hogy külön hangsúlyt kap a békeszerződés után a Ma-

gyarország határain kívülre került magyar csoportok helyzetének ábrázolása az egyes balkáni államokban. Az 1945 utáni fejezetekben ez utóbbi témán kívül csak a szocialista tömbbe tartozó országok hasonló fejlődési sajátosságainak tárgyalásakor találkozunk a témakörrel. Az eddig elmondottak is alátámasztják azt a további tapasztalatot, hogy Magyarország és a Balkán között minden esetben csak az ellentétek jelennek meg, és a szerzők teljesen érintetlenül hagyják a két terület között fennálló – manapság egyre fontosabb szerepet játszó – gazdasági és kulturális kötődéseket, összefonódásokat. Szerepel ugyan a tankönyvekben maga a tény – tehát Magyarország és a Balkán kapcsolata –, de csak szórványosan, átfogóbb magyarázatokkal csak ritkán találkozhatunk.

Földrajz tankönyvek

A fentiekben már utaltunk rá, hogy a Balkán tárgyalását mindegyik földrajz tankönyv egymástól függetlenül, sajátos struktúrában, részben töredezetten valósítja meg. Elvárásunk, miszerint a földrajz tankönyvek alaposan foglalkozzanak a földrajzi tér, a természeti környezet és a gazdasági, társadalmi folyamatok taglalásával, már a terjedelmi és szövegfajták szerinti elemzésből is kitént, hogy a különböző tankönyvek esetében eltérően érvényesül.

A Balkán mint történeti földrajzi tér, természeti adottságok, gazdasági viszonyok

A Balkán mint földrajzi tér meghatározása – csak az általános iskolai tankönyvben kerül megfogalmazásra, ott is igen sajátos megközelítésben, magyarázat nélkül. Már utaltunk rá, hogy Európa két különböző nagyrégiójába sorolják be a tankönyvszerzők a térséget, anélkül hogy erre magyarázatot szolgáltatnának. A középiskolai tankönyvekben vagy nem történik meg a földrajzi tér lehatárolása, vagy az egyik könyvben politikai aspektusból kijelölt földrajzi térként jelenik meg a Balkán. Elmondható, hogy a tankönyvszerzők nem indokolják, hogy miért pont azt a területi egészet értik Balkán alatt, amelyről érte-

keznek. Ráadásul ez a földrajzi tér koncepció nem fűzhető fel egy közös logikára.

A természeti adottságok viszont mind egyik tananyagban kiindulópontként jelennek meg, nem egyszer előismeretet feltételezve, így kevés lehetőséget kínálnak a tankönyvek a természeti környezet elemzésére. A tantervi elvárás és a földrajz tantárgy sajátosságai ellenére úgy véljük, nem elég markáns a tematikus súlypont jelenléte. Az általános iskolai tankönyvtől elvárható, hogy a regionális földrajzi elemzés módszertanát követve felkészítsen a természeti és gazdasági társadalmi tényezők összefüggéseire, de adós marad a tankönyv egy behatóbb természeti kép bemutatásával és az említett összefüggések feltárásával.

Az „Általános természetföldrajz” tankönyv is csak a félsziget fontosabb hegységeit említi. A 10. osztályosok számára készült tankönyvben is hol az éghajlat, hol a fellelhető ásványkincsek területi elhelyezkedése és a mezőgazdasági termelést befolyásoló klimatikus viszonyok kerülnek a középpontba.

A gazdasági viszonyok kapcsán találhatjuk a legrezsletesebb és összefüggéseiben is figyelemreméltó ismeretanyagot. Úgy látszik, még a mai napig sem tud szabadulni a magyar földrajzoktatás a gazdaságföldrajzi szemlélet bővületéből. Az általános iskolai tankönyvek a „klasszikus” földrajzi feldolgozási módszert választva, az egy-két mondatban elemzett természeti adottságokhoz kapcsolódó ásványkincseket, iparágakat és mezőgazdasági terményeket sorolják fel a gazdasági viszonyok bemutatásaképpen.

Jó néhány sztereotípiával találkozunk a 10. osztályos földrajz tankönyv mint: wirtschaftlicher Rückstand (gazdasági elmaradottság), schwach entwickeltes Agrarland (gyengén fejlett agrárország). A Balkán országainak részletes elemzését megelőzően Délkelet-Európa gazdasági jellemzésre vállalkozik a tankönyv, a már említett kulcsszavak magyarázatán túl a térség fejlődésének közös vonásait bemutatva. Mivel Görögország teljesen külön fejezetben található, az ország jellemzése során nem

derül ki, hogy az előbb említett problémákkal küzd-e az ország, vagy valamikor küzdött-e. Sajnálatos módon hiányoznak a térség gazdasági esélyei, lehetőségei, a Magyarországgal való gazdasági, kereskedelmi, kulturális kapcsolat, az együttműködés új formái. Nem él a tankönyv a témában rejlő problémaorientált gondolkodás fejlesztésének lehetőségeivel.

A Balkán geostratégiai pozíciója – a Balkán és Európa

A geostratégiai pozíció vizsgálata izgalmas feladatnak bizonyult, hiszen ez egy-egy ország tantervi súlyát fel- vagy leértékelheti. Az általános és középiskolai tankönyvekben egyaránt többször előforduló kulcsszavak, amelyek utalnak a térség geostratégiai jelentőségére: geographische Nähe (földrajzi közelség), megközelíthetőség, egy-egy ország közelsége vagy távolsága az Európai Unióhoz képest, Verkehrsknotenpunkt/linien (közlekedési csomópontok, közlekedési vonalak), vagy olyan földrajzi nevek, mint a Duna, a Boszporusz és a Dardanellák, amelyek kulcsfontosságúnak a térség geostratégiájának elemzésében. Sajnálatos, hogy felszínesen, tömören és magyarázat nélkül szólnak a szerzők a kérdéstről.

A Balkán mint politikum

A középiskolai 10. osztályos 'Regionális földrajz' tankönyv foglalkozik legrészletesebben ezzel a témával. A politikai folyamatok megértése azonban nehézségekbe ütközik, hiszen a diákok történelmi ismeretei még hiányosak a mai viszonyokra is kiható történelmi-politikai összefüggések terén, hiszen a tanulók csak a 11–12. osztályban ismerkednek meg a térség történelmi folyamataival. A felmerülő kulcsszavak szerteágazók: I., II. világháború, nacionalizmus, nemzeti mozgalmak széthullás, etnikai tisztogatások kisebbségpolitika, megkésetttség, demokratikus politikai rendszer stb. Jellemző a nyugat-európai szemszögből történő megközelítés. Például a Jugoszlávia felbomlásával kapcsolatos konklúzió, miszerint a területen végbemenő „aprózódási folyamat”,

széthullás egy teljesen ellentétes fejlődési utat jelent, mint ami Nyugat-Európáé, és ez az ellentétes fejlődés nem jelent egyben jobbat, vagy esetlegesen a nyugat-európa-it megközelítő utat. (5)

Etnikai viszonyok és társadalom

A terület etnikai sokszínűsége mind-egyik regionális földrajzi tankönyvben jelen van, mint egyfajta hívószó a térség jellemzésére. Különösen a középiskolai tankönyv él ezzel a lehetőséggel. Jól érzékelhető ez Románia elemzésekor, a népesség nemzetiségi összetételének – különös tekintettel a magyarságra – bemutatásával. Aktuális kérdéseket is feszeget a tankönyv, a délszláv utódállamok kapcsán a nemzetek eltávolodásával és az etnikai konfliktusokkal is részletesen foglalkozik. Törökország esetében ugyanebben az összefüggésben szól a kurdokról, akik saját kurd államuk létrehozására törekszenek, amely már polgárháborúhoz hasonló állapotokat is okozott. Az etnikai térképek, táblázatok sokoldalú ismeretanyagot közvetítenek, így a diákok a főszövegben leírtakkal kiegészítve árnyalt ismeretet szerezhhetnek a Balkán nemzetiségi helyzetéről. A térség társadalmi viszonyairól ugyanakkor minimális információt kapnak a tanulók. A könyv a nagy számú Nyugat-Európában dolgozó vendégmunkáson kívül a valamikori szocialista ipar napjainkig is ható környezet- és egészségkárosító hatásairól is szól.

Vallási, kulturális viszonyok

A Balkán térség egyik jellemző sajátossága vallási és kulturális sokszínűségében rejlik. A tankönyvek elemzésekor kitűnt, hogy ez a megközelítés háttérbe szorul a többi szemponttal szemben. A délszláv államok és Törökország kapcsán kerülnek elő a főszövegben a vallási jellemzők (2–2 sorban), bár kiegészítő tananyagban (mindegyik földrajz tankönyvben), kicsit részletesebben megismerkedhetnek a tanulók az iszlám vallással is. A kulturális sajátosságok inkább mint turisztikai látványosságok kerülnek elő a könyvekben. Sajnálatos, hogy ennek a multikulturális

világnak a sokszínűsége a tantervi ajánlások ellenére kevésbé hangsúlyos.

Magyarország és a Balkán

Magyarország és az egyes balkáni államok kapcsolatáról az adott ország elemzések sorában esik szó: a közös történelmi múlt, Magyarország mint a Monarchia része, osztozás a „török elnyomásban”, az I. világháború, a trianoni békeszerződés, a II. világháború, a KGST, stb. A már említett tematikus súlypontokban is fontos szerepet kapott a nemzetiségek kérdése, több országnál előkerül a határainkon kívülre került magyarság helyzetének elemzése. A II. világháború utáni szocialista fejlődés közös vonásaira is nagy hangsúlyt helyez a középkorai tankönyvszerző. Ugyanakkor Magyarország és Balkán országai között kialakult és napjainkig átnyúló gazdasági és kulturális kapcsolatok alig kapnak hangsúlyt a könyvekben. Nem beszélve a hazánk európai uniós csatlakozása révén kialakult helyzetről, melynek következtében a földrajz tantárgy különös alkalmas lenne ennek a megváltozott viszony rendszerének az ábrázolására, a felmerülő problémák elemzésére és az együttműködés új dimenzióinak az illusztrálására.

Összegzés

A történelem tankönyvek elemzésének összefoglalása

A történelem tankönyvek elemzésének végére érve megállapíthatjuk, hogy ezekben egy meglehetősen sajátos Balkán-képpel szembesülnek a 17–18 éves diákok. Az elemző számára az első és legszembeötlőbb következtetés, hogy a töredezett tárgyalás miatt egyáltalán nem alakulhat ki a tanulóban egységes Balkán-kép. Ezen valószínűleg az segíthetne leginkább, ha lenne mind-egyik tankönyvben legalább egy olyan fej-

zet, amely kizárólag a Balkánnal foglalkozik és azt több szempontból mutatja be.

Jelentős negatívum továbbá, hogy a tankönyvek egyértelműen a nagyhatalmi szemlélet alapján ábrázolják a Balkán történetét. Ez főleg abban érhető tetten, hogy a tematikus súlypontok között a geostratégiai és politikai témák abszolút dominanciája figyelhető meg, valamint abban, hogy a régió története csak más témákba ágyazva kerül feldolgozásra. Majdhogynem az tapasztaljuk, hogy a Balkánnal csak akkor foglalkoznak a könyvek, ha a nagyhatalmi politika mozgatórugóit kell tisztázni, vagy ha a Balkán nagy nemzetközi konfliktusokban a nagyhatalmak sakkjátszmájának színterévé vált. Multiperspektívikus megközelítéssel tehát nem találkozhatunk. Például az a szempont, hogy a balkáni ember hogyan látta a tárgyal-

dolgokat, nem jelenik meg.

Valószínűleg ebből az egyoldalú szemléletből adódik az is, hogy a tankönyvek a Balkánnal kapcsolatban még mindig sok sztereotípiát közvetítenek. Ilyen például a Balkán mint „lőporos hordó” ké-

pe, amely sértően leegyszerűsítő ugyan, mégis rendkívül sokszor megjelenik – több esetben a címekben is (például az I. világháború kitérője a következő címen szerepel: „A balkáni »lőporos hordó« felrobbanása”). Egy másik példa lehet a „keleti kérdés” kifejezés, mely történelmi fogalomként a Kerettanterv tartalmi követelményeiben is így szerepel. Hasonlóan egyoldalú ábrázolás az is, hogy a tankönyvek a Balkánnal kapcsolatban mindig csak a konfliktusokról, gyűlölködésről és az elmaradottságról írnak.

Mivel a szétdarabolt ábrázolás miatt differenciált kép nem alakul ki a tanulóknál, az ilyen és hasonló sztereotípiák hangsúlyozása miatt a tankönyvek nagyjából azt az üzenetet közvetítik a diákok felé, hogy

*A Balkánon fennálló viszonyokat a vallási és ezzel erősen összefonódó kulturális sajátosságok ismerete nélkül nem lehet megérteni. A tankönyvek vizsgálatánál mégis azt tapasztaltuk, hogy ez a megközelítés mind a főszo-
vegben, mind a didaktikai apparátusban teljesen elsikkadt.*

a Balkán valamiféle leszakadt régió valahol Európa peremterületén, mely a mai napig állandó belső feszültségek, háborúskodások földje, ahol a különböző népek elvakult nacionalizmustól hajtva, sosem tudnak nyugalomban maradni, és ahol csak a „tiszán látó” nyugati nagyhatalmak állandó felügyelete képes a békét és rendet fenntartani (Lásd például a berlini kongresszus 1878, Dayton 1995, stb.).

Mindemellett a vizsgált tankönyveknek pozitív vonásai is vannak. Ilyen a már fentebb méltatott, összességében jól megválogatott didaktikai apparátus, mely sokban segíti a diákokat az új típusú, kompetencia- és forrásközpontú érettségire való felkészülésben. Hasonlóan dicsérendő – véleményünk szerint – az a törekvés is, hogy mivel az elmúlt években az átadható tényanyag mennyiségét a tankönyvekben radikálisan csökkenteni kellett, és így egy-egy témát nem lehet részletesen tárgyalni, a tankönyvíró egyes szélesebben értelmezett régió közös fejlődési sajátosságait próbálja felvázolni. Így mégis sikerül valamiféle általános képet adni a tanulóknak – ami sokszor sztereotip ugyan, de mondhatnánk: „több mint a semmi”. Utolsó pozitívumként megemlítjük még azt is, hogy egy-egy jól kiválasztott forrásszöveggel már megjelentek a multiperspektívikus szemlélet csirái is: például részlet egy bosnyák lány visszaemlékezéseiből a délszláv háborúra.

A földrajz tankönyvek elemzésének összefoglalása

A tankönyvekben szereplő tananyag korszerű, a legújabb szaktudományi ismeretek transzformált változata. Adatbázisa viszonylag friss. A témával kapcsolatos előítéleteket, prekoncepciókat – mint a balkáni népek agresszív, magyarellenesek, állandó konfliktus helyszíne a Balkán – részben megszünteti, részben megmagyarázza, bár továbbra is az elmaradottság, a szegénység és a politikai problémák színtereként jelenik meg a térség.

Negatívumként említhető a Balkán-régió mint földrajzi tér meghatározásának hiánya, amely térbeli definícióként megalapozhatna egy egységes Balkán képet. A

hagyományos földrajzi feldolgozási módszerek alkalmazásával a gazdasági viszonyok elemzésében hangsúlyos szerepet kap a természeti erőforrások és az ágazatok bemutatása, kevésbé összpontosítanak a társadalmi-gazdasági folyamatokra.

A földrajz tantárgy egyfajta újszerű szerepvállalásaként is értékelhető, hogy egyre nagyobb teret nyit elsősorban a középiskolások számára, hogy egy-egy régió történeti, politikai és kulturális dimenzióit is figyelemmel kövesse, ezért nem meglepő, hogy a tematikus súlypontok között a politikai és az etnikai témák vezető szerephez jutottak a hagyományos földrajziak mellett. A politikum tematikus súlypontjából közelítve a Balkánt, arra az igen sajátos – de az európai politikai közfelfogástól nem idegen – következtetésre jutnak a tankönyvek, hogy az Európai Unióhoz való csatlakozás az egyedüli lehetőség a térség számára, más fejlődési utat nem kínál a problémák megoldására egyik tankönyv szerzője sem. A tankönyvek részletesen kitérnek a térség multietnikus jellegére, az ebből fakadó konfliktusokra és a megoldási alternatívákra, ezzel a békés együttélés fontosságát is hangsúlyozva pozitív üzenetet közvetítenek. Sajnálatos, hogy a kulturális és vallási sokszínűség nem kapja meg a számára kiérdemelt helyet, így ezen területen hiányosak maradnak diákjaink ismeretei. A régió Magyarországhoz fűződő kapcsolata kidolgozatlan.

Összességében úgy véljük, hogy a tankönyvek által közvetített Balkán-kép elég egyoldalú, kevésbé egységes. A hagyományos földrajzi szemlélet miatt a gazdasági súlypont erős, csak a középiskolai, ajánlott tankönyv jól szerkesztett didaktikai apparátusának segítségével alakulhat ki árnyaltabb Balkán-kép a tanulóknak.

Konklúziók

Vizsgálatunk elején mindenekelőtt arra kerestük a választ, hogy a tankönyvek által közvetített Balkán-kép mennyire járul hozzá a tanulók árnyalt ismereteinek kialakításához. Megállapítható, hogy a Balkán-kép töredezett, nem koherens. Mind a történe-

lem mind a földrajz tankönyvekben szét-szórta, kevésbé tematikusan, sokféle ismeretet közvetítve jelenik meg. Jól tükrözik tankönyveink a tantervek sajátos idő-és térszemléletét. A földrajztankönyvekben dominánsan hangsúlyosak a térkonceptiók, bár ez a három vizsgált tankönyvben nem fűzhető fel egy közös logikára, illetve a történetiségre való utalás gyenge ezen könyvekben. A történelem tankönyvek ezzel összhangban erősen túlhangsúlyozott történeti attitűddel közelítik meg a témát, viszont nem használják ki a tanulóknak a korábbi évfolyamokon tanult földrajzi ismereteit. A két tantárgy által közvetített tudásanyag így nincs összhangban, nem épül egymásra, elvész a szinergikus hatás, azaz nem áll össze a tanulmányok során egy komplex (természeti, társadalmi, gazdasági, politikai, vallási és kulturális szempontokat ötvöző) Balkán-kép.

A középiskolai tankönyvekben a Balkán politikai jellemzői, folyamatai részletesen szerepelnek. A történelem tankönyvekben az európai nagyhatalmak perspektívája dominál, a földrajz tankönyvek esetében ez a szempont még azzal egészül ki, hogy a térség lehetőségeit az egyik tankönyvszerző a nyugat-európai fejlődési modellek alapján szemléli.

A Balkán mindkét tankönyv-típusban az elmaradottság, a szegénység, a konfliktusok (nagyhatalmakkal és egymással szembeni) színtereként jelenik meg.

A térség etnikai vallási, kulturális sokszínűségét elsősorban a földrajz tankönyvek közvetítik, míg a történelem tankönyvek csak a didaktikai apparátusban helyeznek erre hangsúlyt, illetve a térséget mint a konfliktusok színterét hangsúlyozzák.

Meglepő, hogy miközben a térség egy részével közös ezer éves történelmünk, valamint a jelen szomszédos egymásraultalásunk történeti, valamint reális tény, Magyarország és a Balkán szerves egymás mellett fejlődése, egymásraultaltsága, közös sorsa, közös lehetőségei egyáltalán nem kapnak teret a tankönyvekben. Úgy tűnik, hogy a térség fizikai-természeti közelsége nem jelent olyan motiváló tényezőt a tankönyvszerzők számára, amellyel

ők maguk is ösztönöznék a térség iránti érdeklődést, kulturális kötődéseink szükségességét és hasznosságát.

Miközben a tankönyvek nem mutatnak semmilyen érzelmi töltettel rendelkező attitűdöt a közös múlttal rendelkező szomszéd régió iránt, és a hozzá való viszonyulás inkább semleges, pozitív tényként lehet megállapítani, hogy a vizsgált tankönyvek nem közvetítenek durva sztereotípiákat, előítéleteket, bántó, esetleg sértő kliséket sem szövegben, sem képből.

Jegyzet

(1) A történelem és földrajz tankönyvek elemzésébe valamikori tanítványaink, jelenleg a pécsi Leőwey Klára Gimnázium fiatal tanárai Probszt Erik (történelem) és Bagó Bernadett (földrajz) kapcsolódtak be.

(2) A 8. osztályos tankönyvet azért nem vontuk be az elemzésbe, mert az egyik – a Balkán régióhoz tartozó országot, Romániát – egyedülként a térségből Közép-Európához sorolta. Ebben a tankönyvben ugyan szó esik Romániáról, de magáról a Balkánról nem.

(3) 11. osztály 241., 243. „A szövetség gyenge pontja a Balkán volt, ahol az orosz törökvégek sértették a Monarchia biztonságát.”; „A Balkáni népek szerepe jelentősen megváltozott a század folyamán. Míg korábban nem képviseltek jelentős erőt, a lassú gazdasági fejlődés, a nacionalizmus térhódítása, valamint független államok létrejötte – Görögország, Szerbia és Románia – megnövelte erejüket.”

(4) 12. osztály 62., 259. „A területi és nemzetiségi ellentétek miatt a térség államai között nem tudott sem gazdasági, sem politikai együttműködés kialakulni, az ellentétek a nemzetközi kapcsolatokra is rávetültek.”; „1991-ben a jugoszláv tagköztársaságok – Szlovénia, Horvátország, Bosznia-Hercegovina és Macedónia – deklarálták függetlenségüket. Mivel a helyi szerbek nem tudták elfogadni, hogy kisebbségbe kerüljenek az új államokban, a Jugoszláv néphadsereg, illetve Szerbia támogatásával felláztak Horvátországban és Bosznia-Hercegovinában.”

(5) „... die Entstehung weiterer kleiner Nationalstaaten in Ostmittel- und Südosteuropa, steht im Gegensatz zum Einigungsprozess der EU.” 89.

Irodalom

Bjelic, Dusan I. – Savic, Obrad (2002, szerk.): *Balkan as metaphor: Between globalization and fragmentation*. MIT Press, cop., Cambridge, Mass. Dárdai Ágnes (2002): *A tankönyvkutatás alapjai*. Dialóg Campus, Budapest – Pécs.

Fischer Ágnes – Dárdai Zsuzsa – Mészáros Császár (2004): L' image de l' Afrique dans les manuels d' histoire et de géographie hongrois. In: *Rencontre de l'histoire et rencontre de l'autre: L'enseignement de l'histoire comme dialogue interculturel*. Colloque co-

organisé par la Société Internationale pour la Didactique de l'Histoire et l'Université Mohammed V – Soussi – Faculté des Sciences de l' Education, Rabat Maroc. 22–25. Septembre. 85–99.

Schubert, Gabriella – Dahmen, Wolfgang (2003, szerk.): *Bilder vom Eigenen und Fremden aus dem Donau-Balkan-Raum: Analysen literarischer und anderer Texte*. Südosteuropa-Gesellschaft, cop., München.

Az elemzett tankönyvek

Dupcsik Csaba – Repárszky Ildikó (2004): *Történelem IV. a középiskolák számára*. Műszaki Kiadó, Budapest.

Nemerkényi Antal (2001): *Általános természetföldrajz*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Probáld Ferenc (2000): *Regionális földrajz*. Nemzeti tankönyvkiadó, Budapest.

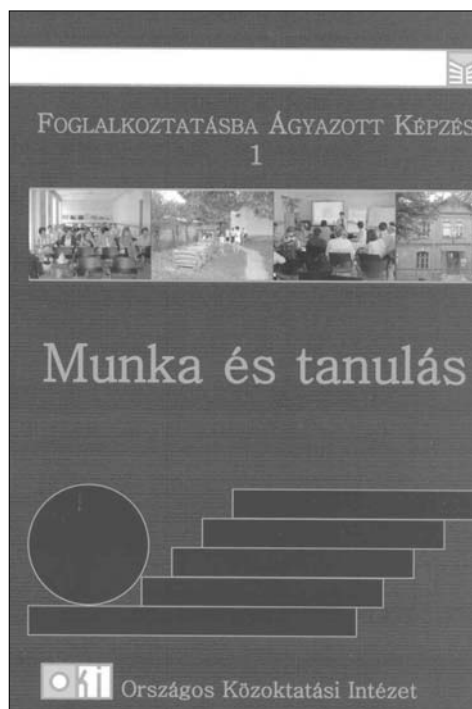
Száray Miklós (2003): *Történelem III. a középiskolák számára*. Műszaki Kiadó, Budapest.

Tamasics Katalin (2001): *Kontinensek földrajza*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

F. Dárdai Ágnes –

M. Császár Zsuzsanna

Pécsi Tudományegyetem, Központi Könyvtár – Pécsi Tudományegyetem, Földrajzi Intézet, Politikai Földrajzi és Területfejlesztési Tanszék

Az OKI könyveiből